

Уляна Чайковська

ORCID 0009-0001-1419-7938,

асистент кафедри української мови,

закладу вищої освіти «Подільський державний університет»

ПОНЯТТЯ НАДМІРНОСТІ В МОВІ ТА В СКЛАДНОМУ БАГАТОКОМПОНЕНТНОМУ РЕЧЕННІ

У статті проаналізовано явище надмірності, яке виникає на синтаксичному рівні в процесі комунікації. Саме таке явище дозволяє тексту бути інформаційно наповненим, експресивно оформленим.

Ключові слова: актуалізатори експресії, контекстуально десемантизовані слова, формотворчі елементи, явище надмірності, передбачувана (мовна) надмірність, непередбачувана (мовленнєва) надмірність.

Постановка проблеми. Загальний огляд теоретичних праць з прикладної лінгвістики доводить, що науковці розглядають надмірність як необхідну умову передбачуваної появи компонентів в акті комунікації, що забезпечує надійність здійснення мовленнєвого спілкування. Передбачувана надмірність закладена в граматичних правилах і в принципах організації словникового складу мови. Крім зазначеної надмірності лінгвісти виявляють і непередбачувану, наприклад, повне семантичне дублювання в мовних парадигмах. Надмірними в такому випадку є не лише дублети семантико-парадигматичної та інформативно-синтагматичної сфер мови, але й будь-які інші елементи, позбавлені інформаційної цінності (актуалізатори експресії, контекстуально десемантизовані слова, формотворчі елементи тощо).

Початок ХХІ століття ознаменований низкою функційно-зорієнтованих студій, які досліджували надмірність у різних проявах. О. Книш досліджувала плеоназми як явище часткової надмірності [1], В. Сухенко простежувала взаємозв'язок між нормою та надмірністю [8], Л. Марчук розглядала надмірність на рівні складного багатокompонентного речення [5], Т. Космеда аналізувала надмірність на прикладі окремих аспектів теорії і практики дискурслінгвістики, теорії мовної особистості, психолінгвістики [2].

Мета дослідження. Дослідити вияви надмірності на рівні складного багатокompонентного речення та аргументувати її обов'язковість / факультативність в семантико-синтаксичному прикладному аспекті.

Виклад основного матеріалу. У 11-томному словнику Сучасної української мови натрапляємо на таке визначення надмірності: НАДМІРНІСТЬ, ності, жін. абстр. ім. до надмірний; // Те, що перевершує звичайний ступінь, норму чого-небудь [7, с.73]. Лінгвісти користуються також терміном «надлишковість», варіюючи його уживання:

- *марнослів'я (багатослів'я, вербалізм)* – лексична надлишковість; невміння формулювати свої думки лаконічно, без зайвих слів та непотрібних відступів тощо. Марнослів'я знижує інформативність та впливовість мовлення [6, с.77];
- *мовна аномалія* – принцип «нон ієрархії», який заперечує існування природної або соціальної ієрархії. Саме цей принцип лежить в основі струк-

туротворення всіх постмодерністських текстів і означає для автора відмову від спеціального відбору (селекції) лінгвістичних елементів під час творення тексту. Принцип нонієрархії проявляється у таких феноменах постмодерністського письменства, як феномен нонселекції або квазінонселекції, що полягає в імітації математичних прийомів (дублікація, множення, перерахування), прийому переривчастості та **надлишковості**. Будучи тісно пов'язаними один із одним, всі вони однаково направлені на порушення традиційної зв'язності (когерентності) тексту [3, с.218-221].

Надмірною може бути кожна мовна одиниця, тому розрізняють надмірність фонематичну, морфемну, лексико-семантичну. Фонематично надлишковим є мимовільний повтор комуникантом звука внаслідок хвилювання або фізичного недоліку. Морфемно надмірними є афікси, характерні для просторіччя. Найповніше, на нашу думку, надмірність виявляється в одиницях вищого порядку: словосполученнях, простих і складних реченнях, складних синтаксичних цілих, як от: **Вечір, щоправда, був пізній, можна сказати, що й не вечір уже, а рання ніч, проте хто б зважав на час такої пори, за такого настрою?** (С. Жадан).

Непередбачувану надмірність створюють:

- 1) компоненти, що виконують фатичну функцію: *За кілька тижнів перед нашим приїздом до Палермо, 11 квітня, італійські спецслужби арештували 73-річного **Бернардо Провенцано** (він же і **Трактор**, він же і **Рахівник**), на той момент **хрещеного батька**, або ж **saro di tutti caro**, головного над головними, що понад сорок років перебував у розшуку (Ю. Андрухович);*
- 2) актуалізатори експресії: ***І так радісно** їй стало на душі! **Так затишно й веселково!** Що нині й вона із сільською громадою! Що не відлюдкувата, а така, як всі! Бо так само **радітиме** празникові, **так само відказуватиме** батькуші: «Христос воскрес!» (Ж. Куява);*
- 3) тавтологізми: *Усе навколо **пахло Різдвом**: свіжо-солодкий аромат молододі глиці, мандарини в скляній вазі, імбирне печиво, гаряче какао з карамеллю у горнятку, печені яблука з солодким сиром і цинамоном, навіть **свічки**, запалені в кімнаті, **пахли Різдвом** – принаймні, так підказувала наклейка на коробці, в якій вони продавалися (Надійка Гербіш);*
- 4) контекстно десемантизовані слова, словосполучення і компоненти СБР (складних багатокомпонентних речень): *Гнучкий худорлявий **Жоржик** із м'якими руками та трохи писклявим голосом, попри свою сексуальну орієнтацію вмів догодити жінкам – а, **можже, навпаки**, саме завдяки цій орієнтації він краще відчував, що їм потрібно, адже тут йшлося не про сексуальне, а **радіше** про чуттєве задоволення, яке зароджується від дотиків на кінчикках нервових закінчень і в душі – від муркотливого голосу над вухом (Брати Капранови).*

Надмірність інформації на рівні СБР може спричиняти вияв різних модальних значень: **повинність** (обов'язковість): *Ти пам'ятаєш? – казала, що вродливою я буду **неодмінно**, бо ти вважала, що в мене добрі очі й тепла усмішка, а це – головна краса дівчинки й жінки (Н. Гербіш); **умовність**: *Зреистою, життя – то і є сценарист найдивовижніших людських історій, якби це не було так, чи цікаво жилося на цьому світі, і чи цінували б ми солодкі миті, не пізнавши смаку гірких? (Ж. Куява) тощо.**

Процес передання конотативної надмірної інформації на рівні СБР проявляється по-різному. Насамперед, це СБР з однорідною супідрядністю: *Вірні християни дбають **найперше**, щоб очистити тіло й душу від земних при-*

страстей, щоб не мучитися на тім світі (Ж. Кюва). Однорідність структури характерна і для СБР із сурядністю: *І все ж я тепер не про це, а, може, і про це, хоч і говорю іншими словами (Ю. Андрухович).*

Отже, в мові і мовленні надмірність можна передати такою схемою:

НАДМІРНІСТЬ: передбачувана (мовна) та непередбачувана (мовленнева), якій підпорядковується надмірність стилістична, яка, в свою чергу, розгалужується на функційну та нефункційну.

У тексті надмірність трапляється завдяки екстралінгвальним та лінгвальним чинникам.

До лінгвальних належить:

- 1) складність будови речення чи тексту, яка вимагає окремих зусиль як автора (у побудові тексту через уживання повторів, синтаксичного паралелізму тощо): *А проте не переймалася цим, відчувши, що є царина, де можна бути краціою, де досягнення міряються не якимось удаваним щастям, а реальною кар'єрою та грішми, і тому байдуже приймала звістки про одруження чергової колишньої одногрупниці (Брати Капранови);*
- 2) обсяг оперативної пам'яті людини, який визначає розміри СБР та регулюється числом 7+2, запропонованим у психологійній концепції Д. Міллера [10]. Пізніше з'явилась «гіпотеза глибини», у якій стверджувалося, що синтаксична структура фрази, що віддзеркалює процес її генерації, представлена в категоріях синтаксичних складників, упорядкованих за ієрархічним принципом, завжди буде мати обмежену глибину, яка не буде перевищувати семи (плюс / мінус) двох рівнів [9].

Поява різних видів надмірності екстралінгвального характеру на рівні багатокomпонентного складного речення залежить від таких причин:

- 1) авторського мислення: *Але я не зрозуміла зумовленого нашими репліками небезпідставленого хвилювання вчителя, підняла руку й теж заявила, що вбивати один одного тільки тому, що одні християнські двома, а іншими – трьома, одні моляться українською мовою, а інші – польською чи латинською – дико, а ще дикіше – різати власних дітей, які перейшли в католицизм, аби таким чином підтвердити або піднести православну віру; і так само дико – проклинати власну дружину-католичку, з якою Гонта одружився якщо не з любові, то з розрахунку,, а отже, теж не міг вважати себе людиною настільки безгрішною, щоби брати на себе відповідальність вирішувати питання життя і смерті (О. Слоньовська);*
- 2) пресупозиції;
- 3) особистісні характеристики комунікантів: *Усі ж твої виступи чули, усі знають, що ти – проти Совдепії, тож, як припече, всі й присвідчать, як ти виступала, що ти говорила! (О. Слоньовська).*

Матеріал підтверджує гіпотезу, що оперативна пам'ять впливає на довшину мовленневих повідомлень. Надмірні компоненти, які дублюють інформацію, дозволяють розширити межі розгортання складного речення.

Напр.: *Максим танцював як бог – де воно в нього й бралось, музика сама підказувала, як треба рухатись, здавалось, і землі не торкався підощвами, так легко ніс своє тіло, і дівчата замалим не в чергу до нього записувалися (А. Дімаров) (7 компонентів).*

Аналіз уживання різної кількості компонентів у різних типах СБР дозволяє виявити взаємозв'язок між типом багатокomпонентної конструкції та

виявом надмірності. Таким чином, спостерігаємо надмірність у конструкціях з багатокомпонентною сурядністю, які мають 3-8 компонентів: *«І весілля справили, тут же, в найбільшій майстерні, і столи накрили, і сугляли три дні»* (Г.Тарасюк), де $PO1 = PO2 + PO3$.

СБР із надмірністю та сурядним і підрядним зв'язком мають 3-9 компонентів: *«От і зараз, ідучи на коні пліхівського гончара, він зберігав для неї за пазухою листа зі Львова – хоч насправді німці вже налагодили роботу пошти, і навіть до села можна було спокійно надсилати кореспонденцію, не використовуючи випадкових okazji»* (Брати Капранови). Другий і третій компонент СБР подає надмірну інформацію за допомогою семантично однорідного наповнення контексту.

Крім цього, явище надмірності характерне для конструкцій із сурядністю і конструкцій з однорідною супідрядністю бо із бесполучниковістю. Такі СБР можуть мати порівняно з іншими більшу кількість ПО: *«Йшли дні за днями, стихали революційні пристрасті, святковий буремний Київ знову перетворюювся на сірий нудний мурашник, над яким часом де-не-де спалахували-звучали помаранчеві гасла-слогани, але їх вже не чули новообрані батьки нації за дубовими дверима своїх кабінетів на вулицях Банкової та Грушевського»* (Г. Тарасюк).

Середню довжину багатокомпонентних конструкцій ми визначали за формулою: $n(\text{cp}) = (NiPi): 100$ [4], де $n(\text{cp})$ – середня кількість компонентів, Ni – кількість компонентів (три, чотири, п'ять і більше), а Pi – частка речень з цією кількістю компонентів у конструкціях кожного типу СБР у відсотках.

СБР навіть за великого обсягу залишаються зручними для змістового сприйняття через властивості компактності, до якої ми відносимо, крім інших способів та засобів структурної організації, і явище надмірності. Компактність як універсальний засіб СБР, а, отже, і прояв надмірності на рівні СБР, зумовлена пороговим характером оперативної пам'яті людини і забезпечує значну протяжність СБР.

Звертаючись до індивідуально-авторської манери викладу, зазначаємо, що в арсеналі індивідуальних зображальних засобів низки авторів значне місце займає СБР з мовною надмірністю. Серед текстів українських письменників на СБР часто натрапляємо в творах Ю. Мушкетика, П. Загребельного, О. Гончара, А. Дімарова, Г. Тарасюк. Напр.: *«А тому й збіглися, щоб побазарювати в прямому і переносному значенні цього слова, і якщо не продатися, то поторгуватися, або просто «показати товар лицом»* (Г. Тарасюк).

Пресупозиція складається з певного обсягу інформації, до якої входять загальні знання комунікантів, уявлення мовця про міру ознайомлення адресата мовлення щодо предмету, розмов, а також ситуативні умови здійснення мовленнєвого акту, які сприяють адекватному формуванню висловлення та його правильного сприйняття. Відсутність попереднього обдумування сприяє появі у складі висловлення СБР з дублювальними та доповнювальними елементами, які мали надмірний характер: *«Щоб не плакати від власних розповідей, щоб не плакати від Степанових слів, щоб не плакати від усвідомлення того, що пережила, щоб не плакати від того, що вперше у житті по-справжньому плачеш, вона весело цвірінкала про трави, про Стамбул, про бабуся»* (Брати Капранови).

Здебільшого характер комунікації залежить від емоційного стану мовця. Через вияв почуттів: гніву, хвилювання тощо – дещо ускладнений процес підбору мовних засобів, що спричиняє уточнення головної думки висловлення та появу надлишкових компонентів на рівні СБР. Напр.: *«Тобто ти хочеш сказати, що цей приятель твого діда і є мій батько? Що він сидів у таборі як бандерівець?»* (Брати Капранови).

Висновки. Таким чином, серед екстралінгвальних чинників, які впливали на появу надмірних елементів у СБР, зазначаємо обсяг пам'яті, авторське мислення, пресупозицію та контекстуальну зумовленість, психологічний стан героїв художніх творів – комунікантів, емоційність їх мовлення. Відзначаємо вплив суб'єктивних чинників на вияв надмірності в СБР як у мовленні автора, так і в мовленні персонажів. Перспективним напрямом наших подальших студій є глибше та системне дослідження явищ надмірності в сучасному українському художньому дискурсі.

Список використаних джерел і літератури:

1. Книш О.В. Мовні плеоназми в українських художніх текстах початку XXI ст.: семантичний, синтаксичний та стилістичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2014. 20 с.
2. Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика й прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис / за наук. ред. проф. Т. Космеди. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2019. 308 с.
3. Кушнірчук О.А. Текстова аномалія як норма постмодерністського художнього дискурсу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2007. Вип. 9. Ч. 2. С. 218-221.
4. Марчук Л.М. Явище надлишковості в СБР і фактори, що зумовлюють його реалізацію. *Питання теорії багатокomпонентного складного речення: колект. монографія* / Л.М. Марчук, Г.Ф. Калашникова, О.І. Артюх, О.О. Скоробогатова Харків, 1997. Вип. 2. С. 14-32.
5. Марчук Л.М. Складні багатокomпонентні речення з явищем семантичного дублювання компонентів у текстах Лесі Українки. *Матеріали Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Леся Українка і сучасний гуманітарний дискурс», присвячена 150-річчю від дня народження української письменниці Лесі Українки*. 23.02.2021 р. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2021. С. 69-70.
6. Основні лінгвостилістичні поняття і категорії (словник-довідник філолога) / укладач І.І. Коломієць. Умань: ВПЦ «Візаві», 2015. 202 с.
7. Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні; редкол.: І.К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1970-1980. Т. 5. С. 73.
8. Сухенко В.Г. Нормативність і надмірність у сучасній українській мові. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 77. С. 160-163.
9. Hill Archibald. Introduction to Linguistic Structures. *From Sound to Sentence in English*. Harcourt, Brace, 1958. 496 p.
10. Miller G.A. Human Memory and the storage of information. *IRE Transactions on Information Theory*, 1956. Vol. 2. P. 129-137. URL: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:40841492>.

References:

1. Knysh, O.V. (2014). Movni pleonazmy v ukrainskykh khudozhnikh tekstakh pochatku XXI st.: semantychnyi, syntaksychnyi ta stylystychnyi aspekty: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. [Linguistic pleonasm in Ukrainian literary texts of the beginning of the 21st century: semantic, syntactic and stylistic aspects]. Ivano-Frankivsk. [in Ukr.].

2. Kosmeda, T., Oleksenko, O., Pavlova, I. (2019). Semantyka u prahmatyka dyskursyvnoho slova ta yoho potentsial dlia diahnostryky psykhotyphu movnoi osobystosti: aspektualnyi opys [Semantics and pragmatics of the discursive word and its potential for diagnosing the psychotype of the linguistic personality: an aspectual description] / za nauk. red. prof. T. Kosmedy. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo. [in Ukr.].
3. Kushnirchuk, O.A. (2007). Tekstova anomaliiia yak norma postmodernistskoho khudozhnogo dyskursu [Text anomaly as a norm of postmodern artistic discourse]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova [Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU]*. Vyp. 9. Ch. 2. S. 218-221. [in Ukr.].
4. Marchuk, L.M. (1997). Yavvyshche nadlyshkovosti v SBR i faktory, shcho zumovliuut yoho realizatsiiu [The phenomenon of redundancy in SBR and the factors determining its implementation]. *Pytannia teorii bahatokomponentnoho skladnoho rechennia [The question of the theory of a multi-component complex sentence]: kolekt. monohrafiia / L.M. Marchuk, H.F. Kalashnykova, O.I. Artiukh, O.O. Skorobohatova*. Kharkiv. Vyp. 2. S. 14-32. [in Ukr.].
5. Marchuk, L.M. (2021). Skladni bahatokomponentni rechennia z yavvyshchem semantychnoho dubliuvannia komponentiv u tekstakh Lesi Ukrainky [Complex multi-component sentences with the phenomenon of semantic duplication of components in Lesya Ukrainka's texts]. *Materialy Vseukrainskoi naukovoï internet-konferentsii «Lesia Ukrainka i suchasnyi humanitarnyi dyskurs» [Materials of the All-Ukrainian Scientific Internet Conference «Lesya Ukrainka and Modern Humanitarian Discourse»]*, prysviachena 150-richchiiu vid dnia narodzhennia ukrainskoi pysmennytsi Lesi Ukrainky. 23.02.2021 r. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovycha. S. 69-70. [in Ukr.].
6. Osnovni linhvostylistychni poniattia i katehorii (slovyk-dovidnyk filoloha) [Basic linguistic-stylistic concepts and categories (dictionary-handbook of a philologist)] (2015). / Ukladach I.I. Kolomiets. Uman: VPTs «Vizavii». [in Ukr.].
7. Slovyk ukrainskoi movy: [v 11 t.] (1974) [Dictionary of the Ukrainian language] / AN Ukrainkoi RSR, In-t movoznav. im. O.O. Potebni; redkol.: I.K. Bilodid (holova) [ta in.]. Kyiv: Nauk. dumka, 1970-1980. T. 5. S. 73. [in Ukr.].
8. Sukhenko, V.H. (2017). Normatyvnist i nadmirmnist u suchasniï ukrainskii movi [Normativeness and redundancy in the modern Ukrainian language]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina Serii «Filolohiia» [Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Series «Philology»]*. Vyp. 77. S. 160-163. [in Ukr.].
9. Hill Archibald (1958). Introduction to Linguistic Structures. *From Sound to Sentence in English*. Harcourt, Brace. [in Eng.]
10. Miller, G.A. (1956). Human Memory and the storage of information. *IRE Transactions on Information Theory*. Vol. 2. P. 129-137. URL: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:40841492>. [in Eng.]

Uliana Chaikovska

THE CONCEPT OF REDUNDANCY IN LANGUAGE AND IN A COMPLEX MULTI-COMPONENT SENTENCE

The article examines lexical, grammatical and stylistic manifestations of excess in modern Ukrainian artistic discourse. A definition of the phenomenon of redundancy, including their lexical, grammatical and stylistic types, is proposed. The specifics of their application at the level of a complex multi-component sentence are outlined. Excessive elements are used to emphasize the statement and have a pragmatic effect on the addressee.

The theoretical apparatus discussed in the article allows us to differentiate pleonasm as an excess of means that serves to convey the lexical or grammatical content of an utterance,

manifests itself in repetition, synonymous duplication of lexemes or grammatical forms, as well as in too verbose conveying of content. The concept of tautology, which is tangential to the definition of pleonasm, is interpreted as a stylistic figure aimed at strengthening a phenomenon or sign. The basis of this technique is the repeated designation of what was said earlier in a different form. Emphasis is placed on the fact that the use of repetitions in the text or partial duplication of content improves the style and gives the statement clarity and specification. On the basis of the descriptive method used in the work, it was established that repeated words demonstrate the gradation of feelings, understandings and depth of experiences. In order to increase the impact on the perception of the text, to give it greater drama and expressiveness, modern writers widely use anaphora, or monologue. In addition, artistic texts are not devoid of such a stylistic figure as polysyndeton, or multiple conjunction, which is a means of demonstrating solemnity, expressing and enhancing lyricism and showing the author's thoughts. At the time, the authors consciously used the analyzed technique, which, in our opinion, is fully justified and motivated.

The analysis of the given examples proved: despite the possibility of avoiding repetitions, the authors consciously use figures of excess, which are fully justified and motivated. They are a means of artistic expressiveness of current events and the author's objective attitude to the world; contribute to revealing the nature of inner feelings; enrich the text with expression, as well as clarify what was said, intensify signs and actualize the actions presented in the text and at the syntactic level manifested in various types of complex multi-component sentences.

Key words: actualizers of expression, contextually de-semanticized words, form-forming elements, the phenomenon of redundancy, predictable (speech) redundancy, unpredictable (speech) redundancy.

Отримано: 27.10.2023 р.

УДК 323(477):811.161.2]:001(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.139-145

Зореслава Шевчук

ORCID 0000-0002-9309-5517,

кандидат філологічних наук, старший викладач

кафедри української мови,

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ В РЕЦЕПЦІЇ ПОГЛЯДІВ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті окреслено стан розвитку мовної політики в Україні крізь призму поглядів Івана Огієнка (на прикладі праць «Віра і культура», «Рятування України», «Культура й наука», «Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний категоризис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широко-го громадянства» «Рятування України», «Рідна мова»).

Ключові слова: Іван Огієнка, мовна політика, мовна ситуація, зарубіжжя, концентрат, словник.

Постановка проблеми. Мова є найважливішою ознакою національної самоідентифікації не тільки людини та її духовної культури, а й держави в цілому, і саме тому в системі державних пріоритетів мовна політика повинна